Marton Péter

Pillanatfelvétel Montenegróról a népítélet előtt

Tanulmányomban bemutatom Montenegró kapcsolatát Szerbiával, illetve az Európai Unióval. E kapcsolatok állásáról a pillanatfelvétel készítésére az ad jó okot, hogy 2006. május 21-én Montenegróban népszavazásra kerül sor, melynek eredményeként Montenegró a nemzetközi jog teljes jogalanyisággal bíró alanya lehet (1918 után újra). Meglehet, mire e publikáció napvilágot lát, az olvasó már a montenegrói népszavazás eredményének ismeretében találkozik ezzel az írással. Ebben az esetben azonban az itt bemutatott „pillanatfelvétel" a „majdani jelen" érdekes összevetésére kínálhat lehetőséget – annak ismeretében, ami időközben történt –, mindazokkal a várakozásokkal, melyek 2006 tavaszán a térségben élők jövőjét illetően megfogalmazódtak.[1]

Hogy e várakozásokról pontos képet adhassak, nagy hasznát vehetem azoknak az interjúknak, melyeket Kovács József doktorandusz társammal együtt Podgoricában készítettünk 2006 márciusában. Ezeknek az interjúknak az anyagát természetesen más, írott forrásokkal is összevetem, illetve kiegészítem a fentebb vázolt kérdések elemzése kapcsán.

Véleményem szerint a függetlenségpártiak esetleges májusi győzelme várhatóan nem jelent teljes szakítást Szerbiával, sőt nem is szabad, hogy ilyesmit jelentsen. Az alábbiakban részletesen át is tekintem, hogy miért nem lenne szerencsés az ilyen fejlemény. Konkrét politikai javaslatokat is megfogalmazok tehát, elsősorban az Európai Unió kívánatos politikáját illetően.

A Szerbiához fűződő viszony

Legutóbb az eurovíziós dalfesztivál országos versenye jelezhette, hogy Szerbia és Montenegró viszonya távolról sem működik ideálisan. Ezen az országos fordulón kellett volna kiválasztani Szerbia és Montenegró közös képviselőjét az európai szintű megmérettetésre. Végeredményben azonban nem lesz, aki képviselné az államuniót az eurovíziós fesztiválon – ez bizonyult „működőképes kompromisszumnak", miután a montenegrói zsűri következetes („haza")szavazása nyomán az előző évben is nyertes montenegrói együttes nyert volna, ezt viszont a belgrádi fesztiválközönség felháborodva fogadta és botrányt csinált.

Ha a 2006. május 21-i népszavazás úgy alakul, és szakításra kerül sor, a Szerbiához fűződő viszony nyilvánvalóan nagyban függ majd a Szerbia és Montenegró közötti határ keménységétől. Egy szigorú ellenőrzéssel járó határátlépés, netán – ad absurdum – vízumkötelezettséggel és egyéb szigorításokkal egybekötve, két közösség tagjai számára is megnehezítheti a kapcsolattartást: a szerbek, illetve a bosnyák-muszlimok számára is. A következőkben arról igyekszem képet adni, hogy minderre hogyan reagálnak az érintettek.

Legelőször is tisztázni kell azonban, kiket nevezünk „szerbeknek", illetve „bosnyák-muszlimoknak". Előbbiek csoportja azokból tevődik össze, akik a 2003-as montenegrói népszámlálás alkalmával a kezükbe adott kérdőíveken az identitásukra vonatkozó kérdésre vagy azt a választ írták be, hogy „szerbek", vagy azt, hogy „szerb-montenegróiak". Utóbbiak vélhetően többen voltak, mint az előbbiek, pontos arányuk azonban ismeretlen, mivel a cenzus készítői a válaszok kódolásakor erre a nüanszra nem voltak végül tekintettel. Jelentősége mégis van, mivel míg vannak olyan „szerbek", akiknek a felmenői például Tito idejében érkeztek Montenegróba, és egyáltalán nem azonosulnak a montenegróisággal, mások a valójában nem olyan egyértelmű identitáskérdést igyekeztek valamilyen szerencsés módon

[1] A tanulmány írását 2006. május 10-én zártam le.

megválaszolni a maguk életére vonatkozóan. Az utóbbiak rétegzett, alapvetően Montenegróhoz kötődő identitásukra próbáltak meg oly módon utalni, hogy az a lehető legkevésbé vegye el tőlük a többes önmeghatározás lehetőségét. (A helyzetet persze bonyolítja, hogy a fent leírt két csoport között nem meglepő módon jelentős a keveredés, vagyis például a vegyes házasságok száma.)

A bosnyák-muszlimok önmeghatározása nem kevésbé problematikus. Önmegnevezésük bonyodalmai részben a jugoszláv időkből származnak, amikor Boszniában az ottani muszlimok a „nemzet" besorolást élvezhették, és csoportjukra mint „Muszlimokra" utaltak. Az 1990-es évek fordulatai aztán ennek az identitásnak az újrafogalmazódását hozták, és a boszniai muszlimok a bosnyák megnevezés használatát kezdték el preferálni. A 2003-as montenegrói népszavazást megelőzően pedig a montenegrói bosnyák elit egy (nagyobb) része kampányt folytatott azért, hogy közösségük tagjai inkább „bosnyáknak" deklarálják magukat. Végeredményben maradtak olyanok, akik a „muszlim" megjelöléshez ragaszkodtak (bár ettől még aligha érzik magukat a muszlim albánokkal egy közösséghez tartozónak), és még olyanok is, akik egyszerűen „montenegróinak" vallották magukat. Ténylegesen persze mind a három csoport tagjai továbbra is egy közösségbe tartoznak.

Az a montenegrói identitásválság, aminek eredményeként számos montenegrói inkább kész volt a legutóbbi cenzus alkalmával „szerbként" meghatározni magát, jelentős megosztottság forrása a montenegrói társadalomban. Családokon belül és munkahelyeken is éles vitákhoz, nézeteltérésekhez vezet. Egy forrás szerint még a Montenegróban tevékenykedő nemzetközi szervezetek helyi személyzetének soraiban is érezhető feszültségeket szül. Mint azt kormányzati tisztviselők is készek voltak megerősíteni, „Montenego kis ország, itt nem lehet elrejtőzni", azaz e kérdés kapcsán semleges pozíciót felvenni szinte lehetetlen.

De a megosztottságtól nem mentes a montenegrói diaszpóra sem. Azok a montenegróiak, akik a szerb köznyelv kifejezésével „csak Cetinjéből Dedinjébe (od Cetinja do Dedinja) váltottak vonatjegyet, a visszaútra nem", és jelenleg Szerbiában élnek, döntő többségükben uniópártiak, és nem érdekeltek a kettéválásban. Koštunica szerb miniszterelnök szerint az ilyenek lehetnek akár 240 000-en is, bár ezt a számot Montenegróban erősen túlzónak tartják. Vélelmezésük szerint fel van srófolva, hogy a népszavazással esetleg brutálisan kettémetszett emberi kötelékek érvére hangsúlyosabban lehessen hivatkozni. Szerbián kívül is élnek azonban a diaszpórának tagjai, becslések szerint vagy 220 000-en, és ők viszont döntő többségükben függetlenségpártiak. Igaz, ennek a magyarázata részben az, hogy ők montenegrói kisebbségek tagjai, akik közül különösen az Egyesült Államokban élő albánoknak a jogosultságát a montenegróiságra szerb részről minden bizonnyal hajlamosak lennének elvitatni – a Németországban, Svájcban vagy Ausztriában élő bosnyák-muszlimok esetében ez a fajta elvitatás persze már nyilván jóval problémásabb lenne.

A montenegrói-szerb identitásdilemma kapcsán nem lehet eléggé hangsúlyozni, hogy amennyiben a rétegzett, komplex identitások létezésével készek vagyunk belátóan számolni, már nem is tűnik olyan élesnek ez a dilemma. A függetlenségpárti montenegróiak nem tagadják, hogy a szerbekhez rokoni-történelmi szálak fűzik őket, és a múltban teljesen egy is lehetett a két nép. Az uniópártiak nagy része számára pedig ugyanígy természetes, hogy ők montenegróiak is.

Ennek fényében némiképp irracionálisnak tűnik a jelenlegi montenegrói vezetés érvelése, miszerint, ha a népszavazáson a „nem" győzne, az az identitásfronton a montenegróiság teljes vereségét jelentené. Ezzel együtt kétségtelen, hogy az elmúlt tíz-tizenöt év politikai fejleményei megerősítőleg hatottak egy különálló montenegrói identitás létezését illetően, egy magas rangú kormánytisztviselő szerint például a változások ezen a téren „jelentős előrelépésnek" nevezhetők. A politikai elit függetlenségpárti része pedig ezért sokat tett.

Ami a különállás konkrét megnyilvánulásait illeti, két kérdésre kell kitérni: a nyelvi dialektuséra és az egyházi hovatartozás problematikájára. A montenegróiak az „ijesítő"

(ijekavski) dialektust használják, vagyis a lényegében délszlávnak nevezhető nyelvnek egy, a horváthoz a szerbnél közelebb álló dialektusát beszélik. Ehhez a Montenegróban élő szerbek is alkalmazkodnak[2] – ha nem tennék, nyelvhasználatukkal a helyi társadalmi közegben egyfajta „közönségesség" benyomását keltenék akaratlanul, miközben a montenegróiak társadalmuk tradicionálisabb jellege miatt Szerbiában kapnak sokaktól lenézést, mint elmaradottabb(nak vélt) társadalmi csoport, és a fordításra nem szoruló, becsmérlő „montenigerski" jelzőt kapják a köznyelvben gyakorta. A nyelv írásos használatának fontos kérdése továbbá a cirill és a latin betűk használata. A montenegrói iskolákban is kevert a kép egyelőre, például a használatban lévő (részben Belgrádból származó) tankönyvek tekintetében, bár az Oktatási Minisztérium álláspontja az, hogy a tanulmányaik előrehaladtával a diákoknak inkább érdemes lehet a latin ábécével írniuk-olvasniuk, hogy idegen nyelveket ennek köszönhetően könnyebben elsajátíthassanak.

Jugoszlávia széthullása után, az 1990-es években már korán feltámadt az 1920-ban eltörölt autokefál montenegrói ortodox egyház, melyet ma Mihailo pátriárka vezet. A többek között a bolgár ortodox egyház támogatását élvező szervezetnek ma a montenegrói ortodox hívek körülbelül egyharmada rendelődik alá. A természetesen a függetlenséget támogató, és a szerb ortodox egyházzal hidegháborúban álló montenegrói egyház Montenegró függetlenségpárti szívében, az egykori Öreg Montenegró központjában, Nikola fejedelem egykori királyi fővárosában, Cetinjében (és annak környékén) a legerősebb. Ugyanezen a vidéken volt a bázisa a sokáig az egyetlen jelentős függetlenségpárti erőként fellépő montenegrói liberális pártnak (LSCG, Liberalni savez Crne Gore) is, melyet Slavko Perović vezetett a közelmúltig.

Kis kitérőt érdemelhet, hogy Perović mára gyakorlatilag visszavonult a montenegrói közélettől, és Prágában él: az általános értékelés szerint nem tudta megemészteni annak idején Đukanović átnyergelését a függetlenségpárti táborhoz. Đukanović szavazókat és pénzt hozott e tábornak, egyben azonban „el is happolta" Perović politikai programját. Đukanović jelentőségét nem lehet tehát kellően túlbecsülni: személyében lényegében a montenegrói pártrendszer egyik törésvonal-képező tényezője. Ilyen-olyan formában 17 éve van már hatalmon ma, 2006-ban. Az ellenzéki pártok nem egy híve kifejezetten az ő személye miatt fog a függetlenség ellen szavazni. Az „ő szavazóinak" jelentős része pedig annak idején vele együtt lett függetlenségpárti, követve az ő irányváltását. Ami Perović pártját illeti, az LSCG is miatta pártolt át az ellenzéki táborhoz, ahol nyilvánvalóan kakukktojást jelent. Ezt Podgorica-szerte becsmérlő graffitik kiáltják egyébként világgá, például: „SNP, NS, SNS [uniópárti politikai erők – M.P.] + LSCG = szánalmas koalíció"[3] – és hasonló falfirkák.

Politikai attitűdök tekintetében jelentős különbségek mutatkoznak „szerbek" és „montenegróiak" között. Előbbiek körében a NATO egyértelműen elutasítás tárgya (2005 decemberében a szerb pártok CEDEM által megkérdezett szavazóinak 62,1%-a utasította el a NATO-csatlakozás gondolatát[4]). Az EU-nak magas ugyan a támogatottsága, ám ez, az általános vélekedés, illetve közvélemény-kutatási keresztkérdések tanulsága alapján, egyrészt a „kelet-európai poszt-kommunista konstelláció jellegzetes elemeként" értékelhető, másrészt pedig annak tudható be, hogy az EU a szerb lakosság többségének megítélése szerint a közelmúltban inkább Szerbia és Montenegró uniójának védelmezőjeként lépett fel – legutóbb például az 55%-os elismerési kritériummal befolyásolva a függetlenségi referendum sorsának alakulását. További jelentős sajátossága e társadalmi szegmensnek, hogy azon belül feltűnően nagy azoknak az aránya, akik reálisnak, sőt szerencsésnek éreznék az Oroszországra hagyatkozást Montenegró külpolitikájában. Ezt a hagyományos montenegrói russzofíliával

---

[2] Nadazdin, Draginja – Niedźwiecki, Maciej: *Czarnogóra. Fiord na Adriatyku.* Krakkó, 2003, Wydawnictwo Bezdroża. 57–62. p.

[3] Eredetiben: „[~] = Žalosna koalicja".

[4] *Political Public Opinion Montenegro – December 2005.* Podgorica, CEDEM, 2005. Letölthető. URL: http://www.cedem.cg.yu/opolls/archives.php?type=1.

magyarázni a más társadalmi csoportokhoz (így például a „montenegróiakhoz” képest) mára e tekintetben mutatkozó különbséget figyelembe véve nem lehet. Hasonló különbségek látszanak a tipikusan polarizáló közéleti-politikai személyiségek népszerűségi mutatóinak tekintetében is. A montenegrói szerbek körében Milošević egykori szerb elnök, Vojislav Šešelj, a Szerb Radikális Párt vezetője vagy például Amfilohije, a szerb ortodox egyház püspöke, a Rumija-hegyi incidens[5] értelmi szerzője, a legnépszerűbbek közé tartoznak.

A hadseregben is szívesebben szolgálnak a magukat „szerbként” meghatározó férfiak, és az attitűdök itt azzal a sokatmondó eredménnyel is együtt járnak, hogy a „montenegróiak” körében a hadsereg mint közintézmény bizalmi indexe jóval alacsonyabb, mint a „szerbek” táborában.[6]

Ami a bosnyák-muszlim csoportot illeti, ők tovább tagolhatók a Montenegró „északi” (és északkeleti) részein élőkre, illetve az ország „középső” részén, például Podgorica környékén élőkre. Utóbbiak általában jobban integráltak a többségi társadalomba, kevésbé hagyomány- és identitásőrzők. A függetlenségi szavazás sorsa azonban nem kérdéses az északi bosnyák-muszlimok esetében sem. Az esetlegesen létrejövő nemzetközi határ ugyanis az általános megítélés szerint nem vágna el ténylegesen olyan jelentős kötelékeket, amilyenekről szerbiai szerb és bosnyák politikusok gyakran beszélnek. A montenegrói bosnyákoknak például saját „mesihát”-ja, azaz iszlám közössége van, mely fölényes pozícióból folytat némi, a montenegrói és a szerb ortodox egyház közöttihez hasonló viaskodást a Novi Pazar-i központú szandzsáki iszlám közösséggel[7].

A Montenegró északi részén élő bosnyák-muszlimok identitását tükrözi például, hogy a kérdésre, hogy „hol” élnek, a természetes válasz számukra nem az: „a Szandzsák déli részén”, hanem az, amire már a mondat elején utaltam, tehát hogy „Montenegró északi részén”. Többeknek még magával a „Szandzsák” kifejezéssel is problémái vannak. „A Szandzsák? Mikor ezt mondják, én azt sem tudom, miről beszélnek!” – jegyezte meg egy interjúnk során egy egyetemi tanár. „A Szandzsák? Hiszen azon olyan, a török hódoltság alá eső területi-közigazgatási egységeket értünk, amelyekbe beletartozott Budapest, Belgrád és Podgorica is” – jegyezte meg egy ismert bosnyák történész egy másik interjú alkalmával.

Mindenesetre a szerbiai szandzsákbeli (a továbbiakban értsd: az egykori Novi Pazar-i szandzsák ma Szerbiához tartozó részén élő) bosnyák politikusok ez idő tájt nyilvánvaló támogatást élveznek Belgrádból, és már jó ideje szövetségeseket keresnek ügyüknek az államunió másik tagállamában élők között. Tényleges gazdasági és kulturális kötelékek hiányában azonban jelentős politikai kötelékeket sem tudnak fejleszteni az általános vélekedés szerint. A bosnyák közösségnek a tagállami határon átívelő, és egyébként emberi-családi kötelékekben persze megnyilvánuló egységét hangsúlyozva a politikai súlyukat kívánnák növelni, és ennek a célnak a fényében nem szerencsés számukra Montenegró függetlenedése. Viszont ha választhatnának, leginkább egy független bosnyák nemzetállamot szeretnének. (Bosznia-Hercegovina jelenleg nem tekinthető anyaországnak számukra, hiszen többnemzetiségű, és ráadásul a szerbiai Szandzsák és Bosznia-Hercegovina határának másik oldalán a Republika Srpska található, nem bosnyákok lakta területek tehát.)

---

[5] 2005 nyarán a Rumija-hegyre – mely afféle ökumenikus zarándokhely a montenegróiak számára, ahová muszlimok, katolikusok és ortodox keresztények látogatnak el közösen minden évben –, az államuniós hadsereg egy előre gyártott ortodox kápolnát emelt be helikopterrel.

[6] *Political Public Opinion Montenegro – December 2005.* Id. mű.

[7] Lásd pl.: Nadazdin, Draginja – Niedźwiecki, Maciej: Id. mű, 57–62. p.; Šistek, František – Dimitrovová, Bohdana: *National minorities in Montenegro after the break-up of Yugoslavia.* In: Bieber, Florian (szerk.): *Montenegro in Transition. Problems of Identity and Statehood.* Baden-Baden, 2003, Nomos.159–179. p.

Tekintettel arra, hogy a szerbiai Szandzsák bosnyákjai közül sokan a boszniai polgárháború menekültjeiként-elüldözötteiként érkeztek mai lakóhelyükre, az ő törekvéseiket ellenzők nem mulasztanak el rámutatni, erősen torzítva, de hatásosan, hogy ma ezek az emberek a „saját egykori hóhéraik támogatását élvezik”[8]. Koštunica szerb kormányfőre vonatkozóan pedig megjegyzik, hogy ő a jelek szerint előbb kész elismerni a szandzsáki bosnyákságot önálló nemzetként, mint a montenegróit.

A montenegrói bosnyákok tehát többségükben egyértelműen függetlenségpártiak, és mindezek után csak egy probléma van, aminek jelentőségére fel kell hívni a figyelmet. E probléma forrása a montenegrói állam építésének narratívája, ugyanis annak kialakítása vagy bizonyos történelmi tények tagadásán kell, hogy alapuljon, vagy egységes formában nem jöhet létre, és ez elkerülhetetlen ütközéshez vezet montenegróiak és bosnyákok történelemlátása között. (Ennek az eltűrése persze valahol a multikulturalizmus lényege.) Két példát említenék illusztrációként. A plavi nagymecset épülete, amelyet a montenegrói kormány néhány éve adott vissza a montenegrói iszlám közösségnek, azt megsegítendő, II. Abdül Hamid szultán támogatásával épült annak idején, a szultán hálájának jeleként, amiért a helyi muszlimok (bosnyákok és albánok) harcokban helyt álltak a montenegróiak ellen. (Az 1878-as berlini kongresszus által Montenegrónak ítélt Plav és Gusinje például a helyi ellenállás miatt maradt akkoriban az Oszmán Birodalom kötelékében, és ezek és körzetük helyett jutott Montenegró tengeri kijárathoz Ulcinjnél, a nagyhatalmak döntése folytán.) A másik kézenfekvő illusztrációját a bonyodalmaknak pedig a montenegrói irodalom egyik legnagyobb remeke adja, II. Petar pidaliommontenegrói fejedelem epikus költeménye, a *Hegyek koszorúja* (*Gorski vijenac*), melyben Petar megemlékezik muszlim hitre áttért montenegróiak lemészárlásáról is, mai mércével – finoman szólva – nem „politikailag korrekt” módon.

Az utóbbi költeménnyel kapcsolatban fontos hangsúlyozni persze, hogy azt Petar akkor, amikor írta, nem úgy gondolta, ahogyan azt szerb nacionalisták később beállították, illetve részben taktikai megfontolások alapján írta úgy, ahogy. Mindenesetre tény, hogy a vers utóbb mint a törökök elleni utolsó és stabilan álló szerb védőbástyának, Montenegrónak a szellemi emlékműve honosodott meg a szerb köztudatban. Így pedig alá is támasztotta azt a nézetet, hogy Montenegró lényegében a szerb állam kontinuitásának képviselője, az összekötő kapocs a hiányzó darabkától ekképp csak látszólag szenvedő szerb történelmi elbeszélésben.[9] (A montenegróiak örökkévalónak vélt törökellenességének ellentmondhat például, hogy már Danilo fejedelem idején, 1877-ben, amikor William Denton angol utazó Montenegróban vendégeskedett, érvényben volt ott egy új törvény, mely szerint egy törököt meggyilkolni pontosan ugyanolyan bűntényt jelentett, mint megölni bárki mást.[10])

Összefoglalva tehát, Montenegró leszakadása egy geopolitikai katasztrófa látomásán kívül „a” szerb történelmi narratíva megkérdőjelezését is magával hozná, miközben, ami az emberi kötelékek kérdését illeti, elsősorban a magukat szerbként meghatározók számára jelentene veszteséget, a (montenegrói) bosnyák-muszlimok számára kevésbé. Látni kell azonban, hogy ez a veszteség is, ha Montenegró független lesz, csakis akkora lehet, amennyire nagynak azt a hivatalos politika kívánja. És e tekintetben elsősorban Belgrádon múlik majd. Hogy mi lesz a Szerbiában tanuló montenegrói diákokkal, akik közül 1000-1500-an tanulnak ott állami ösztöndíjjal, főleg Belgrádban – elveszítik-e a tandíjmentességüket? Hogy a montenegrói és a szerb társadalombiztosítás között egy klíring-megállapodás keretében folytatódhat-e az

[8] Állítása szerint egy rožajei polgár kijelentését idézi Ranko Krivokapić, a montenegrói parlament elnöke a montenegrói *Vijesti* napilapnak adott interjújában (megjelent: 2006. április 6-án).

[9] Mint már utaltam rá, ide vonatkozóan érdemes követne Srđa Pavlović gondolatmenetét. Srđa Pavlović: *Who are Montenegrins? Statehood, Identity and Civic Society.* In: Bieber, Florian (szerk.): Id. mű.

[10] Denton, William: *Montenegro: Its People and Their History.* London, 1977. Ams Pr.

egészségügyi ellátás kölcsönös biztosítása? Ehhez hasonló kérdéseket kell majd megválaszolni a jövőben a két állam között a függetlenségi opció győzelme esetén beinduló tárgyalásokon. A montenegrói kormány végig azt az álláspontot vallotta, hogy Szerbia és Montenegró között a kapcsolatok még javulhatnak is a szétválás után, elvégre mindenről csak meg kell állapodni. A függetlenségi mozgalom egyik civil vezetője például ezt megerősítőleg kijelentette: „én Belgrádban éltem le hatot a legszebb éveim közül, nekem nincs semmi bajom magával Belgráddal".

Belgrád azonban egyelőre nem kész a tárgyalásra, amivel a montenegrói népszavazási hangulatra polarizálóan hat, nyilván szándékosan. Látszatra egyfajta kemény alkustratégiát folytat, késleltetve a szóba elegyedést, valójában inkább a szerb-szerb kapcsolatokban jelentkező veszteséget igyekszik maximálisnak beállítani a függetlenségi opció győzelmének esetére. Persze, amennyiben az ennek a stratégiának dacára bekövetkezik, nyilvánvalónak tűnik, hogy azon nyomban ennek az álláspontnak a módosítása lesz majd a racionális stratégia, Szerbia érdeke. A problémát ezzel összefüggésben a szerbiai közvélemény dacos, negatív reakciója jelentheti, mint korlátozó tényező. Hírek szólnak arról, hogy szerbiai egyetemi tanárok támogatnák a tandíj-kötelezettség bevezetését a montenegrói diákok számára, ha úgy alakul.[11] És nem jósol sok jót például az sem, hogy a Szerbiában liberális politikai erőnek számító, Miroljub Labus vezette G17 Plus egyik elnökségi tagja, Čedomir Antić a szerb Blic napilapban megjelent cikkében[12] – egyéb, Montenegrót becsmérlő megjegyzések mellett – nevetségesnek állította be, hogy ugyan, mi haszna is lenne a szerbiaiaknak abból, ha a montenegróiak kölcsönösséget biztosítanának számukra az oktatásban és az egészségügyben nekik járó kedvezményekért cserébe a jövőben is. Aligha szükséges rámutatni, hogy az Európai Unióban a személyek szabad áramlását meghatározó rezsimek létrejöttét az ilyen logika nem tette volna lehetővé.

Ezzel együtt is éppen a szakítás által potenciálisan negatívan érintett csoportok egyikének, nevezetesen a fiatal korosztályoknak a körében igen magas a függetlenség támogatottsága. Ebben sokak a montenegrói mentális térkép változását látják – hogy a fiatalabbak „már nem Belgrádon át tekintenek Európa felé, hanem a Mediteráneum térségén át" (tehát az ellenkező irányban); hogy Podgoricát a fiatalok szívesen látnák provinciális központ helyett fővárosként, ahonnan nem kell például Belgárdba utazni, hogy „idegent lásson az ember".

Az Európai Unióhoz fűződő viszony

Montenegró 1999 óta a német márkát használja fizetőeszközként, 2002. január 1-e óta pedig az eurót. Azonban már 1998-at megelőzően is jelentős mennyiségű német márka volt forgalomban a Balkánon. A szankciók sújtotta kis-Jugoszláviában hiperinfláció is jelentkezett korábban, és ez is a kemény fizetőeszközök használatát ösztönözte, miközben jó páran akadtak, akik a hiperinflációs körülmények közepette spekuláció révén gazdagodtak meg. Olyanok, akik dínárhitelekhez tudtak jutni bankoktól, a felvett pénzt a feketepiacon márkára váltották, majd a visszafizetés idején újra vissza dínárra (mely akkorra jóval kevesebbet ért persze). Így dínárhiteleket az eredeti reálérték töredékéért lehetett visszafizetni.

A dínár máig viszonylag jelentős inflációt mutat. Montenegró pedig a gazdasága megnyitásában volt érdekelt, nem lévén igazán jelentős, nagy, védendő ágazatai, és ebben a törekvésében a dínár folyamatosan változó reálárfolyama zavaró, akadályozó tényezőt jelentett számára. A márka hivatalos fizetőeszközzé tételéről a koszovói válság idején határozó montenegrói elit persze azzal is számolt, hogy a Szerbiától függetlenített gazdaság a további függetlenségi törekvéseknek, és egyben a független identitásnak is az alapja lehet.

---

[11] Említi például: *Montenegrin students: Foreign or not?*. B92, 2006. március 20. URL: http://www.b92.net/english/news/index.php?nav_id=34087&style=headlines.

[12] Megjelent 2006. március 31-én, a *Blic* napilapban.

Az euró bevezetése ezek után nem is volt kérdéses, és végül az EU is részt vállalt a váltás zavartalan lebonyolításában. Az EU közreműködött például a különböző címletű német márkák begyűjtésében, illetve elegendő, nagy mennyiségű euró-váltópénz (aprópénz-érmék) biztosításában, amire az alacsonyabb montenegrói fogyasztói árindex védelme érdekében volt szükség, vagyis hogy az euró bevezetése ne szabadítson az EU-s átlagnál csekélyebb vásárlóerővel bíró montenegrói népességre jelentős inflációs nyomást. (Az euró bevezetésének ezzel együtt is volt és van persze némi inflációs hatása, ám így is jóval kedvezőbb a helyzet, mint Szerbiában; például a viszonteladói árindex 2004-ben 3,4%-kal, a megélhetési költségek indexe pedig csak 2,4%-kal emelkedett.[13] [Az EU honlapján szereplő 2005-ös adatok szerint 2005-ben az infláció Szerbiában 17,5, Montenegróban pedig 1,8%-os volt.[14]]) Montenegró tehát ma de facto az Európai Monetáris Unió tagja (miként a szomszédos Koszovó albánok lakta része is), ami egyébként nem is kell, hogy annyira megmosolyogtató legyen, figyelembe véve, hogy Montenegró a maastrichti konvergencia-kritériumokat például teljesíti. (A költségvetési hiány 2005-ben a GDP 2,6%-át tette ki, az államadósság pedig a GDP 30,6%-át.[15]) A kérdés ezek után már csak az, hogy Montenegró felteheti-e egy napon saját szimbólumait a majdan saját maga által kibocsátott bankjegyekre és érmékre (amint azt megteheti már az egyébként nem-EU-tag Vatikán, Monaco és San Marino is). Ez két dolgon múlik: 1) Beléphet-e az Európai Unióba egy napon?; 2) Önálló államként lép-e be majdan az Európai Unióba, vagy a jelenlegi Szerbia és Montenegró államunió részeként, netán az államunió egy „federálistább" változatának részeként (ha a függetlenségi referendumon az elutasító szavazatok kerülnének többségbe, ami jelenleg nem valószínű)?

Legelőször is le kell szögezni, hogy abban, hogy ma ezeket a kérdéseket felvethetjük, az Európai Uniónak, illetve korábban az Európai Közösségeknek jelentős szerepe volt. Már a délszláv válság kezdetén mutatkoztak európai részről kézenfekvő törekvések Szerbia és Montenegró megosztására egyfajta realista logika alapján. Montenegró volt az egyetlen ex-jugoszláv tagköztársaság, mely az önállósulás ellen szavazott egy 1992-es referendum alkalmával, és következésképp nem élt a Badinter-bizottság ajánlásai alapján elfogadott jogával, hogy állami függetlensége elismeréséért folyamodjon az Európai Közösségek államaihoz. Viszont a délszláv válság rendezésére irányuló kezdeti törekvésekhez ettől függetlenül az EU potenciálisan leválasztható partnert látott Montenegróban. (Egyben pedig függetlenül attól is, hogy 1989-ben Montenegróban is, hasonlóan a Vajdasághoz és Koszovóhoz, Milošević-párti erők jutottak hatalomra, élükön Milo Đukanovićcsal, aki miniszterelnök lett, illetve Momir Bulatovićcsal, aki pedig az elnöki tisztséget ragadta magához).

Már 1991-ben történt egy jelentősebb, Montenegró megnyerésére irányuló próbálkozás, elsősorban Olaszország által. Erre a lényegében a gyakorta „à la carte-Jugoszlávia" kifejezéssel jellemzett Izetbegović-Gligorov terv alapjain álló, azt a kisebbségeknek nyújtott jelentős garanciákkal kiegészítő, Lord Carrington-féle kezdeményezés támogatása érdekében került sor, és kezdetben sikeresnek is tűnt. Egy anekdota szerint Gianni de Michelis olasz külügyminiszternek (az akkor Horvátországot a jugoszláv Szövetségi Elnökségben képviselő) Stipe Mesić személyesen adta a tanácsot, hogy ha Bulatović és a montenegróiak támogatására igényt tart, akkor „egyszerűen vegye őket meg, nem fognak sokba kerülni". Bulatović a Carrington-terv kapcsán ezek után egy október 18-i hágai találkozó alkalmával, és egy 30-40 milliárd lírás fejlesztési program, valamint jelentős EK-támogatások beígérését követően, az

[13] *Statistical Yearbook 2005*. Podgorica, 2005, MONSTAT. 95. p

[14] URL:http://europa.eu.int/comm/enlargement/serbia_montenegro/serbia_montenegro_economical_profile.htm. (Letöltve: 2006. IV.29.)

[15] URL: http://europa.eu.int/comm/enlargement/serbia_montenegro/serbia_montenegro_economical_profile.htm.

olasz és európai elvárásoknak megfelelően szavazott. Igaz, ez az „önállóskodás” Belgráddal szemben végül tiszavirág-életűnek bizonyult, és így a Carrington-terv utóbb mégis elbukott.[16]

Miloševićéknek a történtek mindenesetre felrázó sokkot jelentettek. (Bulatovićot saját állítása szerint Milošević emberei többször megfenyegették és szemtől szembe kémnek nevezték.) A Balkánon pedig a történteket sokan, elsősorban radikális szerb médiumok, elkerülhetetlenül összekapcsolták Olaszországnak a Balkánon korábban játszott szerepével. Az első világháborút követően már az SHS Királyság is részben azért jöhetett létre, mert például a horvátok számára az olasz terjeszkedés fenyegetésével szemben védelmet kínált. A szerb megszállás ellen még sokáig harcot folytató montenegrói gerillaerőket Olaszország az 1920-as évekig támogatta különböző eszközökkel. Hagyta például, hogy a területén, Ferrarában, majd később Gaetában, bázist és főparancsnokságot tartson fenn – egy megállapodás értelmében maximum 1500 fős erők állomásoztatása mellett – a száműzetésbe szorult Nikola montenegrói királyhoz hű montenegrói hadsereg.[17] A második világháború idején pedig sokáig az olasz megszálló erők támogatta csetnikekkel taktikai szövetségben harcoltak a partizánok ellen a montenegrói függetlenségpárti erők, a Zöldek. Mindez jelentőséggel bír annyiban, hogy a mai függetlenségpárti montenegrói erőkre vonatkozóan szerb részről – Szerbiából is, illetve a montenegrói szerb pártok részéről – máig elhangzik a „fasiszta” jelző olykor-olykor.

Utóbb azután az EK/EU, illetve az Egyesült Államok is, azzal segítették a montenegrói elit leválasztását Szerbiáról, hogy a kis-Jugoszlávia elleni szankciókat sértő kereskedelmet, ami Montenegrón keresztül zajlott, de még az ezzel párhuzamosan felfutó, például Olaszországba irányuló csempészetet is, elnézően kezelték. Az amerikaiak már korán elhatározták, hogy amennyiben jelentős fegyverkereskedelem nem folyik Montenegró területén keresztül, azért cserébe ez végső soron elfogadható árnak tekinthető. A csempészet révén egyébként elsősorban a mindenkori Belgrád-párti politikai erők szedték meg magukat, tekintettel arra, hogy a szankciósértő kereskedelem legfőbb érdekeltje és kedvezményezettje Szerbia volt, és ez a kereskedelem persze az ottani politikai körök részvételével zajlott. Közben a Nyugat, ezzel párhuzamosan és ugyancsak azért, hogy a relatív jólét révén távolítsák el Montenegrót Szerbiától, jelentős segélyekhez is juttatta a kis-jugoszláv tagköztársaságot.

1996-től kezdett működni Montenegró területén az az *offshore* kereskedelmi és banki központ, melynek révén Montenegró egyfajta „ciprusi álmot” kergetett, „lerövidítendő az utat a Paradicsomba”. Kis-Jugoszlávia szövetségi alkotmánybírósága ennek a működését igen gyorsan törvényellenesnek nyilvánította, ám ezzel a történet persze nem ért véget – a Nyugat helytelenítő, de elnéző jóváhagyásával 2002-ig működhetett az offshore központ (akkorra azonban az elnézésnek nyoma sem maradt, helyét a vélt vagy valós pénzmosással kapcsolatos aggodalmak vették át).[18]

Mikor Montenegró nehézségeket tapasztalt a Szerbiából érkező benzin- és gabonaszállítmányok akadozása kapcsán, az EU készségesen leszállított számára még ezer tejelő tehenet is. Ez a segélyezés egyébként némiképp meggondolatlan volt: a kis montenegrói farmgazdaságok jelentős része teljesen alkalmatlan – elsősorban tőkeszegény – volt arra, hogy a tejtermelésre átálljon. Végül a montenegrói kormányzatnak újra kellett osztania az ajándékteheneket az azokat „befogadni” inkább képes farmerek számára, de még ezek az azóta tejtermeléssel foglalkozó gazdák is, továbbra is, rendszeres pénzügyi támogatásra szorulnak. (A 2001-ben létrejött Európai Újjáépítési Ügynökség „megörökölte” ezt a

[16] Az eset leírását lásd: Silber, Laura – Little, Allan: *The Death of Yugoslavia.* London, 1996 (revised edition), Penguin Books, BBC Books, 193–196. p

[17] Rastoder, Šerbo: *A Short Review of the History of Montenegro'.* In: In: Bieber, Florian (szerk.): Id. mű.

[18] Djuric, Dragan: *The Economic Development of Montenegro*. In: Bieber, Florian (szerk.: Id. mű.

körülbelül 900 farmert érintő segélyezési projektet, és például működtet ezen gazdák számára egy önfenntartó hitelalapot is, ahonnan lehívhatók általuk pénzügyi támogatások.)[19]

1998-ban az Európai Tanács egy közös akció keretében határozott egy három milliárd ECU értékű gyorssegélyről, majd még ugyanebben az évben megállapodás született egy 5 millió ECU értékű fejlesztési programról is az Európai Bizottság és a montenegrói kormány között – „hogy ezek további impulzust adjanak a montenegrói politikai és gazdasági reformoknak". 1999 májusában 13 millió eurós finanszírozási megállapodás született a bizottság és a montenegrói vezetés között a Koszovóból beáramlott menekültek eltartásával kapcsolatos költségek fedezetére. 1999 júliusában 2,5 millió euró támogatást hagyott jóvá megintcsak a Európai Bizottság, háborús kármentesítés végett; szeptemberben pedig 10,4 millió eurós közvetlen költségvetési hozzájárulást Montenegró fizetési mérleg-helyzetének javítása érdekében.[20]

A korábban a „tehénhadművelet", majd a koszovói válság idején tetőző, Montenegró saját lábon állását segítő lelkesedéstől aztán jelentős elmozdulást hoztak utóbb a térségbeli fejlemények. Milošević 2000-ben elvesztette hatalmát, azon eseménysorozat végén, melyet retrospektíven Szerbia „narancsos forradalmának" is nevezhetünk. 2001-ben pedig a szerbiai Đinđić-kormány kiadta Miloševićet a volt Jugoszláviával foglalkozó nemzetközi törvényszéknek. Ahogy Koszovó kapcsán ez idő tájt érzékelhető változás következett be az EU politikájában, úgy ez Montenegró irányában sem maradt el.

Javier Solanának, az EU kül- és biztonságpolitikai főképviselőjének egy név nélkül nyilatkozó tanácsadójától elhangzott például az érv, miszerint az EU nem akar „még egy kicsi, bukott, balkáni államot", azaz elejét kívánja venni minden további fragmentációnak. Solanának ugyanakkor a Katalóniával és a Baszkfölddel kapcsolatos, vélt vagy valós, „spanyolos" megfontolásait is sokan okolják Montenegróban azért a politikáért, amelyet egyébként Solana kétségkívül személyesen is jelentősen alakított (olykor a külügyminiszterek tanácsát is megkerülve egyes beszámolók szerint). A 2002. márciusi belgrádi megállapodást, mely egy évvel később elvezetett Szerbia és Montenegró létrejöttéhez, például nagyrészt ő hozta tető alá – ezért is terjedt el a köznyelvben Szerbiának és Montenegrónak a szkeptikusok által „Frankensteinnek", az optimisták és a fenntartásában érdekeltek körében „*sui generis* államnak" nevezett államuniójára vonatkozóan a „*Solanaland*", a *„Solania"*, no és persze a *„Solanistan"* elnevezés.[21]

A montenegrói álláspont végig az volt, hogy az államunió fenntartása még Szerbiának sem szolgálja az érdekét, és hogy a két leendő tagállam európai integrációját az csakis lelassíthatja. Ezt alátámasztja egyébként például az, hogy a két ország eltérő külkereskedelmi rezsimet alkalmaz: a montenegrói jóval liberalizáltabb. 2002-es adatok szerint Montenegróban az exportcikkeknek és az importcikkeknek is 98-98%-a esett szabadkereskedelmi megállapodások hatálya alá, míg Szerbiában ugyanez az arány az export esetében ez idő tájt 96, az import esetében pedig 84%-os volt.[22] Az utóbbi szám az igazán érdekes, mivel mutatja, hogy Szerbia, különösen a mezőgazdasági termékek piacán, jelentős védelmet alkalmaz. Az

---

[19] A projektről, illetve a European Agency for Reconstruction tevékenységéről általában, lásd például: *The European Union at Work – Managing EU Assistance Programmes 2000-2003.* Thessaloniki, 2003, European Agency for Reconstruction. 29–36. p.

[20] Lásd URL: *The European Union in Montenegro*. http://www.ear.eu.int/montenegro/montenegro.htm. (Letöltve: 2006. IV.29.)

[21] Vekarić, Vatroslav: *The Future of Serbia and Montenegro and the Stability of the Balkans.* In *Review of International Affairs*, Vol. LIV., No. 1112., 2003. október-december, URL: www.diplomacy.bg.ac.yu/mp1112.htm. Vekarić kinyilvánítja, hogy ő a „sui generis állam" kifejezést kedveli inkább.

[22] Djuric Dragan,: *The Economic Development of Montenegro*. Id. mű.

az érv, hogy Montenegró függetlenedése esetén szerbiai piacokat veszít majd el, ezeken a számokon vérzik el. A montenegrói termékek bejutása a szerb piacra ugyanis nehézségekbe ütközik, noha lennének Montenegrónak kiváló minőségi élelmiszerei – például a njegoški sonka és sajt –, míg Szerbiából szubvencionált tej- és egyéb termékek jutnak be a montenegrói piacra. Eközben a kétoldalú kereskedelmi kapcsolatok már nem is olyan jelentősek: a kisebb tagállam Montenegró szemszögéből például Szerbia exportrészesedése mindössze 4,4%, importrészesedése pedig 10,6% volt 2002-ben.[23]

Az eltérő külkereskedelmi rezsimek kapcsán kell egyébként megemlíteni, hogy Montenegró és Szerbia határán részben éppen ezért már most elsősorban a csomagok, poggyászok átnézésére irányuló rendőri ellenőrzések vannak, ilyen értelemben tehát az esetleges nemzetközi határ létrejötte nem jelent majd nagy változást.

A védett szerbiai ágazatokkal összefüggésben pedig a szakszervezetek jelentőségére is fel kell hívni a figyelmet. Montenegróban a mai, 82%-os privatizációs szint mellett (ami jóval előrehaladottabb privatizációt jelent egyébként, mint amiről Szerbia esetében beszélhetünk) is jelentős befolyással bírnak még a szakszervezetek, főleg a még létező állami vállalatokon keresztül érvényesítve alkuerejüket a gazdaság egészében. Ezek a szakszervezetek ugyanakkor leginkább az ellenzéki pártok befolyása alatt állnak. A montenegrói kormány a függetlenedés esetén – leginkább pedig a 2006. őszi parlamenti választásokat követően –, addig csupán taktikai kivárást folytatva, már felkészült a privatizáció továbbvitelére, és a szakszervezetek meggyengítésére. Ezzel szemben Szerbiában bármiféle strukturális alkalmazkodás, szabályozási változás és liberalizáció összehasonlíthatatlanul jelentősebb akadályokba ütközik majd, ami feltétlenül a Szerbia és az EU közötti tárgyalások nehézkessé válása irányában hathat. Itt hozzá lehet tenni, hogy mindezen különbségek belejátszottak abba is, hogy Montenegró máig nem tagja a WTO-nak, azaz a Világkereskedelmi Szervezetnek, miközben a tagság elérésére mostanra önállóan minden bizonnyal képes lehetett volna.

A legnagyobb kockázati tényezőt azonban a szerbiai radikálisok esetleges hatalomra kerülése jelenti. Koštunicáékat máig egyfajta „legkisebb rossz” megoldásként támogatja az EU, amely politikának a hosszú távú fenntarthatósága kérdésesnek látszik, és Montenegróban is sokan akadnak olyanok, akik attól tartanak, hogy „Szerbiának még teljesen ki kell innia a méreggel teli poharat”.

Részben mindezzel – a politikai kihívások mellett – számolva ment bele az Európai Unió annak idején a two-track approach vagy másként twin-track approach („kétvágányos megközelítés”) alkalmazásába, vagyis hogy előbb a Szerbia és Montenegróval megkötendő stabilitási és társulási megállapodásról folyó tárgyalások alkalmával, majd a későbbi csatlakozási tárgyalások során a problémás gazdasági kérdések külön-külön történő kezelése is lehetséges legyen. (A kétvágányos megközelítés elvi lehetőségéről az EU külügyminisztereinek 2004. szeptemberi maastrichti találkozóján született döntés).

Közben folytatódott Montenegró szakpolitikai finomhangolása, azaz EU-tanácsadók közreműködése az ország igazgatásában, illetve annak hatékonyabbá tételében. A korábbi, 2001 júliusától tevékenykedő EU-FRY Consultative Task Force szerepét 2003 júliusától az Enhanced Permanent Dialogue („Elmélyült állandó párbeszéd”) mechanizmusa vette át. És folytatódott Montenegró segélyezése is, immár a 2001 óta működő, az Európai Bizottság és a tagállamok képviselőiből álló kormányzótanács alárendeltségében tevékenykedő Európai Újjáépítési Ügynökségen (a továbbiakban az angol rövidítéssel EAR) keresztül, mely kezébe vette az Unió szinte valamennyi térségbeli segélyezési-fejlesztési programjának az irányítását. Az ügynökség egyébként 2000 februárjában jött létre, és podgoricai irodáját egy évvel később, 2001 februárjában nyitotta meg. Az 1998 és 2001 között már beindult, az EAR által

[23] Uo.

örökölt programok keretében 2005 végéig 81,396 millió euró kifizetés[24] történt Montenegró esetében. A kezdet kezdetén a legjelentősebb pénzek az Obnova-program keretében érkeztek, majd az általános fejlesztési funkciót az Obnova-program örökébe lépő CARDS látta el (Community Assistance for Reconstruction, Development and Stabilisation). A CARDS egyben az Európai Unió 1999-ben indított stabilitási és társulási folyamatának (Stabilisation and Association Process) a legfőbb pénzügyi eszköze is. Az utóbbi folyamat keretében idővel megállapodások születhetnek valamennyi nyugat-balkáni állammal az EU-hoz való társulásról, mely megállapodások eredményeként ezek az államok akár az EU-csatlakozásig is eljuthatnak a későbbiekben.

Anélkül, hogy itt részletes áttekintést adnék az EAR montenegrói tevékenységéről, kiemelném, hogy annak jelentős területe például a közlekedési infrastruktúra javítása (például az extrém hegyvidéki terepen az utak megerősítése földcsuszamlások ellen, kőomlás elleni védettségük javítása, biztonságosabbá tételük kiszélesítések révén stb.), a szennyvízkezelés és –tisztítás infrastruktúrájának fejlesztése vagy például a jó kormányzás támogatása érdekében köztisztviselői, bírói és egyéb továbbképzési programok szervezése. Az EU tehát Milošević kiesését követően azért nem vonult ki Montenegróból, és ráadásul a 2003. június 19–20-i szaloniki csúcsértekezletén (a görög elnökség idején) megerősítette elkötelezettségét a nyugat-balkáni államok integrációját illetően.

Montenegró számára azonban nem az egyetlen kérdés az, hogy tagja lesz-e vagy lehet-e az EU-nak, nem mindegy ugyanis, hogy milyen formában és mikor – pontosabban a montenegrói társadalmat a „milyen formában" és a „mikor" közötti esetleges oksági összefüggés aggasztja. Montenegróban sokan látják úgy, hogy Montenegrót az EU afféle „eledelként" próbálja felkínálni Szerbiának, kárpótlásul esetleges majdani veszteségei miatt, sokan pedig úgy vélik az eddigiek alapján, hogy az EU – legalábbis a koszovói patthelyzet fenntartása érdekében, afféle trade-offként – a montenegrói státus rendezetlenül tartásával némi stabilitásveszteséget kész elfogadni Montenegró esetében. Ennek jeleként értelmezték például azt is, amikor az EU 2006. április elején annak ellenére újrakezdte a tárgyalásokat a stabilitási és társulási megállapodás megkötéséről Szerbia és Montenegróval, hogy a háborús bűnökkel vádolt Ratko Mladić boszniai szerb tábornok elfogására és kiadatására a szerb hatóságok által végül nem került sor – a tárgyalások elutasítása ebben a helyzetben azzal a világos üzenettel szolgálhatott volna a montenegrói szavazók számára, hogy Szerbia nélkül gyorsabb az út az EU-ba, és Montenegróban sokak szerint ez volt az, amit az EU ekkor még nem volt kész megkockáztatni (végül csak egy hónappal később tette ezt meg).

A népszavazást megelőzően a fentiekben már vázolt benyomásra ráerősített az, hogy az EU (azaz leginkább Solana) előbb a montenegrói kormányra terhelte a felelősséget, hogy a referendum lebonyolításának mikéntjére vonatkozó szabályokról megállapodjon az ellenzékkel – akiknek így a legdestruktívabb obstrukció is követhető útnak tűnhetett –, majd végül kikényszerítette a szlovák Miroslav Lajčakon, Solanának a népszavazás előkészítésére (főként belpolitikai közvetítői feladatok ellátására) 2005 decemberében kinevezett különleges követén keresztül az 55%-os küszöböt, ami alatt elméletileg az EU akkor sem ismerné el Montenegró függetlenségét, ha az igenek aránya elérné az 54,99%-ot. Ténylegesen a montenegrói kormánynak nem kellett teljesen behódolnia az ellenzék követelései előtt, és belemennie például abba, hogy a teljes szavazóképes népesség 55%-ának kelljen igent mondania a függetlenségre, ám így is oda lett a szavazategyenlőség. 80%-os választási részvétel mellett például a szavazóképes népesség 36%-a (+1 szavazó) elutasíthatja a függetlenséget (a szavazóképes népesség 44%-ával szemben). Az EU érve ezzel kapcsolatban persze az, hogy a függetlenedés túl jelentős kérdés ahhoz, hogy 50% + 1db szavazat legitim módon dönthessen róla, illetve hogy a jelenleg érvényes feltételek mellett nem kell az

[24] Lásd URL: http://www.ear.eu.int/montenegro/montenegro.htm. Key Figures. (Letöltve: 2006. IV. 29.)

ellenzéki pártok és szavazóik bojkottjától tartani. Ezek az érvek azonban jórészt hatástalanok maradnak, mivel az 55%-os kritérium lényegében precedens nélkül való (mármint a történelemben), és ez megerősíti a montenegróiaknak azt az érzését, hogy „kibabráltak velük".

A precedensnélküliségnek ráadásul van egy tisztán montenegrói olvasata is, az 1992-es montenegrói függetlenségi népszavazáson ugyanis 50% + 1 db szavazat elég lett volna, akárhogyan is dönt az egyszerű többség. Az eredmény 60% körüli volt végül, és Koštunica szerb kormányfő egyebek mellett erre hivatkozva követelte februárban, hogy a választók minimum 60%-ára legyen szükség a függetlenségi opció győzelméhez, „mivel 1992-ben ennyien adták támogatásukat az uniónak Szerbiával".[25] Az utóbbi megállapítás azonban az akkori népszavazási kérdés ismeretében megkérdőjelezhető, az ugyanis akkor, meglehetősen nyakatekerten, úgy hangzott: „Támogatja-e Ön, hogy Montenegró, *mint szuverén köztársaság* [*kiemelés tőlem – M.P.*] továbbra is a közös államban, Jugoszláviában éljen [*sic!*], teljes egyenlőségben minden másik köztársasággal, mely ugyanezt kívánja"[26].

Ezzel együtt az EU normatív hatalmában hívőknek nem kell attól tartania, hogy az EU normatív hatalma most Montenegróban lenullázódott vagy megrendült volna; hogy a montenegróiak számára mindez az „európaiságból" valamiféle kiábrándulással járna; vagy hogy a montenegrói identitás egyszeriben EU-ellenesbe fordulna át. Egyrészt azért, mert a montenegróiak fejében az „európaiság" és az EU-tagság nem kapcsolódik össze olyan módon, ahogy azt Nyugat-Európában olykor feltételezik egyesek, másrészt azért, mert az 55%-ot is elképzelhető, hogy meghaladja majd az igenek aránya a népszavazás alkalmával, harmadrészt pedig azért, mert a gazdasági és politikai óriásként érzékelt EU-hoz kötődés szükségét Montenegróban (is) olyan evidenciaként érzékelik, amely akkor sem kérdőjeleződik meg, ha az integrációra végül Szerbiával közösen kell, hogy sor kerüljön. A kis-Jugoszlávia elleni szankciók idején (újra)kirügyezett montenegrói identitás és függetlenségi törekvés jelentős mértékben az izoláció feladásának szándékán alapult, és ez a szándék még sokáig minden bizonnyal meghatározó és kikezdhetetlen eleme marad majd. Ez magyarázza egyébként azt, az Európai Bizottságot lényegében készületlenül ért tényt is, hogy Montenegró, például a jogharmonizáció tekintetében, afféle nyugat-balkáni „éltanulónak" bizonyult az utóbbi időben.

Az Európai Bizottság mindezek után ma már készül Montenegró függetlenségére is. Nem hivatalosan vannak költségvetési forrásai elkülönítve arra az esetre, ha a népszavazáson a függetlenségi opció győzne, az ebben az esetben felmerülő járulékos költségek fedezetére, így például a határőrizeti rendszer fejlesztésére, annak kiépítésére a szerb-montenegrói határszakaszon is; ha az szükséges lesz. Az Európai Unió soros elnökségét ellátó Ausztria sem tartozik a montenegrói függetlenségtől ódzkodók közé. Az osztrák elnökség problémáját inkább az osztrák közvélemény jelentős részének bővítésellenes attitűdjei jelentik, melyek valamelyest korlátozzák a nyugat-balkáni integrációs folyamatnak az osztrák történelmi (egyebek mellett az Osztrák-Magyar Monarchia idejéből eredő) és politikai érdekekből logikusan következő, elkötelezett támogatásában.[27] (Ausztria egyébként „koordinációs iroda" elnevezéssel Magyarországgal közös képviseletet működtet Podgoricában – az ilyen szintű képviselet szükség esetén gyorsan átalakulhat nagykövetséggé is.)

---

[25] Idézi: *Serbia calls on EU to impose rules on Montenegro referendum.* DTT, Belgium, 2004. február 4. URL: www.balkanpeace.org/hed/archive/feb06/hed7334.shtml.

[26] A kérdés eredetiben: „Da li ste za to da Crna Gora, kao suverena republika, nastavi da živi u zajedničkoj državi – Jugoslaviji, potpuno ravnopravno sa drugim republikama koje to žele?". http://www.montenet.org/profile/profile.htm (letöltés: 2006. IV. 24.)

[27] Lásd pl.: Georg Kilzer (Ausztria helyettes budapesti képviseletvezetője): *The Priorities of the Austrian EU-Presidency 2006.* In *Hírlevél*, 2006. február 21. Teleki László Intézet Külpolitikai Tanulmányok Központja. http://www.telekiintezet.hu/kulpol/kiadvany/hirlevel/default.asp.

Gazdaságilag életképes

Gyakorta elhangzó érv Montenegró függetlensége ellenében, melynek itt nem kívánnék méltatlanul nagy teret adni, hogy Montenegró gazdaságilag önállóan nem lenne életképes. A már idézett szerb politikus, a G17 Plus elnökségi tagja, Čedomir Antić is, már említett írásában, egy szüleitől függetlenedni nem képes, egzisztenciáját önállóan megteremteni nem tudó, „elrontott gyermekként" ábrázolta Montenegrót. Persze Antić ezzel egy hatalmas önellentmondásba is beleszaladt, hiszen éppen Montenegró függetlenedési törekvésein felháborodva adta közre írását.

A legfontosabb tény az, mint azt már fentebb áttekintettem, hogy Montenegró jelenleg is önálló gazdasági értelemben. Az ország jövőjét számos elemző és értékelő egybevágó véleménye alapján a turizmus, a minőségi élelmiszertermelés és bizonyos szolgáltatások, például kikötői szolgáltatások nyújtása jelenti (Bar az Adria egyik jelentős kikötője már ma is). Emellett egy darabig még a Podgorica és Nikšić környékén összpontosuló aluminiumtermelés is jelentős szerepet játszhat, melyet a közeljövőben, úgy tűnik, nem fenyegethet az aluminium árának jelentősebb világpiaci ingadozása, esetleges hirtelen esése.

A turizmussal kapcsolatban az egyetlen kockázati tényezőt az jelentheti, ha a Montenegró számára legfontosabb jelenlegi turistaforrások elapadnak a függetlenségi népszavazás esetleges sikerét követően. Márpedig ezek a források ma Szerbia, illetve Bosznia és Hercegovina szerbek lakta részei. 2004-ben például Szerbiából 416 909 turista érkezését regisztrálták Montenegróban[28], szemben a külföldről érkezett összesen 188 060 turistával. Utóbbiak közül Bosznia és Hercegovinából 32 706-an érkeztek egyébként, márpedig vélhetően ők is jelentős részben szerbek.[29] Hogy az ezekről a területekről érkező turisták hogyan reagálnak majd „tengerpartjuk" szimbolikus elveszítésére, az tehát jelentőséggel bírhat. Egy olyan tengerparti városban, mint a már említett Herceg Novi, az államunió-párti többség nem csak a városba betelepült szerbek jelenléte miatt valószínűsíthető, abba ugyanis a szerb turisták elmaradásával kapcsolatos pesszimista kalkulációk is belejátszanak.[30] Viszont az esetleges kellemetlen változásokat már egy-két éven belül ellensúlyozhatná a nyugat-európai turisták számának növekedése, akik ráadásul fizetőképesebb keresletet jelentenének.

Ami a montenegrói kormányt illeti, az elsősorban a nem a közszférában foglalkoztatottak számának növelésére törekszik, a foglalkoztatottság javítása révén a hatékonyabb és kisebb kormányzat kialakításának előfeltételeit is megteremteni remélve. Következésképp stratégiájában a kis- és középvállalkozásokra koncentrál, korántsem részesítve egyébként előnyben e vonatkozásban a turizmus ágazatát. Hosszabb távon ezen felül a közlekedési és szállítási infrastruktúrának az országos, illetve a térségbeli együttműködés keretében zajló fejlesztése bír még nagy jelentőséggel, például a Sarajevo-Shkodra vasútvonal kiépítése Nikšićen és Podgoricán át. (Ennek jelentős része Shkodra és Nikšić között már régóta létezik, csak éppen állapota leromlott, és a használatához alapos felújításra lenne szükség).

A turizmus fejlesztéséhez Montenegró páratlan természeti adottságai megfelelő alapot kínálnak, legfeljebb a tengerpart egyes pontjain jelentkező, elsősorban infrastrukturális gyengeségekből adódó vízellátási problémák jelenthetnek okot aggodalomra. A fenntartható turizmus érdekében pedig szükséges ezen kívül egy társadalmi tudatváltás is, nevezetesen a fokozottabb környezettudatosság érdekében. Utóbbira azért furcsa, hogy külön fel kell hívni a figyelmet, mert a montenegróiak identitásának szerves részét képezi a büszkeség, amit

[28] Ebbe persze beleértendők a Koszovóból nagy számban érkező albán koszovóiak is.

[29] *Statistical Yearbook 2005.* Id. mű. 162. p.

[30] Amint erre utal pl.: Doncic, Nikola: *Herceg Novi's Heart Beats for Serbia.* B92, URL: http://www.b92.net/doc/media/novi_heart.php. (Letöltve: 2006.IV.25.)

természeti értékeikkel kapcsolatban éreznek – amibe persze nyilván az is belejátszik, hogy ezekre a természeti értékekre egyre inkább instrumentális módon, kvázi tejelő tehénként tekintenek. A környezettudatosság hiányának legkellemetlenebb következményét pedig a legszentebbnek nevezhető helyek környékén is mindenütt megtalálható illegális szemétlerakók, illetve ilyenek hiányában a mindenütt bevett gyakorlatnak mutatkozó szemetelés nyomai jelentik. Úgyhogy a szlogen, miszerint Montenegró egy „ökológiai állam" (ecological state), mely egyaránt szerepel az ország jelenlegi alkotmányában[31] (ahogyan szerepelni fog a hamarosan elfogadásra kerülő új alkotmányban is minden bizonnyal), és szerepel az országszerte látható óriásplakátokon is, egyelőre „üres szólam" mindazok véleménye szerint, akikkel a témáról beszéltem. Annak ellenére is, hogy a már említett tejelő tehén érdekében valóra váltása mindenképpen jelentőséggel bírna.

Végezetül utalnom kell még a külföldi tőkebefektetések kérdésére. Ezekkel kapcsolatban a jövőben minden bizonnyal ösztönzőleg hathat, ha végre rendeződik Montenegró státusa, amelynek rendezetlensége jelenleg éppen hogy elbizonytalanító tényezőként működik.

Következtetések és összefoglalás

Montenegróban a legfőbb destabilizáló tényező jelenleg a tanulmányban már részletesen leírt montenegrói identitásválság lehet, éppen ezért ennek az identitásválságnak minden további élezése szerencsétlen volna. Az EU-nak következésképp, ha már idáig húzta Szerbia és Montenegró „sui generis államának"-államuniójának az ügyét, annak sorsát immár stabil mederbe kellene terelnie. Az identitáskérdés éleződésének oly módon is elejét kellene venni, hogy a Szerbia és Montenegró közötti kapcsolatok újratárgyalásában legalább a népszavazást követően elkötelezett, pozitív közvetítői szerepet kellene játszania az EU-nak, ezúttal az európai integrációt, mint „mindkét fél számára csábító lehetőséget" (az angol kifejezéssel MEO, azaz mutually enticing opportunity) elsősorban a montenegrói népszavazás, illetve az azon résztvevő választók *ötven százaléka* által megfelelőnek minősített végkifejlet irányában felhasználva a felek terelgetése érdekében. E lehetőség felkínálása egyébiránt a kisebbségek és a többségi társadalom kapcsolatában jelentkező bizalmi, azaz „hiteles megállapodás-elköteleződési" probléma (credible commitment problem) kezelése végett is nagy jelentőséggel bír – az EU, puszta létezésével is folyamatosan megnyugtató perspektívát kínálva, felügyelheti, hogy a kisebbségek megkapják a gyakorlatban is az általuk kívánt garanciákat és engedményeket, közben arra is ügyelve, hogy ezek a csoportok politikai programjaikat eurokonform keretek között tartsák, és ne próbálkozzanak a szeparatizmus gyanúját ébreszteni képes lépésekkel.

Ha szükséges lesz, ehhez félre kell tenni a korábban megfogalmazott, „egy újabb bukott balkáni állam" létrejöttével, illetve Montenegrónak a „gazdasági életképtelenségével" kapcsolatos, mellesleg Belgrádból tudatosan táplált aggodalmakat. Montenegró gazdasági életképessége a tizenkilencedik század eleji helyzethez képest, amikor azt többek között a népesség rendszeres külföldre migrálása és hazahozott vagy hazaküldött jövedelmei biztosították, csakis javult a történelme során. Az ország előbb tengeri kijárathoz jutott, ami nem elhanyagolható jelentőséggel bírt, majd a turizmus jelentett számára újabb jelentős forrásokat (először a jugoszláv időkben, majd utóbb, a háborús „intermezzót" követően ismét). Montenegró mára gazdaságilag egyértelműen független, és a jelek szerint életképes, pedig az EU ebben Milošević bukása óta éppenséggel kevéssé támogatta.

A cigarettacsempészet elleni fellépés, egyebek mellett a montenegrói kormányra gyakorolt nyomás révén – egyfelől hogy az az EU által kívánatosnak tartott törvényeket hozzon,

[31] Az alkotmány szövegét angolul lásd, URL: http://www.mediaclub.cg.yu/Ustav/. (Letöltve: 2006. IV.21.) A kérdéses kitétel az első cikkben szerepel (Montenegro is a democratic, social and ecological state.).

másfelől hogy bűnüldözői szervei is tegyenek többet – egyértelműen erősödött az utóbbi időben. Elemzők, mint például James Pettifer, ezt a politikát az EU részéről nem tartják szerencsésnek, mondván, hogy az a „józan árazású termékek iránti keresletet" kielégíteni törekvő kínálatot bünteti.[32] A magas európai jövedéki adók miatt keresett csempészett cigaretták behozatalának megelőzésére irányuló erőfeszítések e szemszögből a legitim kereskedelem kriminalizációjaként is felfoghatók lennének – persze erre a kereskedelemre kriminalizáció nélkül nem kerülhetne sor, kontrázható e kijelentés. A jövőben változást hozhat, hogy az Európai Bizottság immár jogi lépéseket is tett az EU bizonyos tagállamai (Franciaország és Belgium) ellen a cigarettát és egyéb dohánytermékeket terhelő fogyasztási adókkal és egyéb árnövelő intézkedésekkel kapcsolatban. Közben ezzel fenyegette már Írországot és Olaszországot is (utóbbi a Balkán szempontjából különösen jelentős), amiért azok „az európai joggal ellentétesen" minimális viszonteladói árakat állapítanak meg. Kovács László adóügyi biztos kijelentése szerint „ez csak a nagy gyártóknak kedvez, akik ilyen körülmények között is őrizni képesek profitrátájukat"[33].

Hasonlóan negatív hatással volt Montenegróra a már korábban említett offshore kereskedelmi és banki központ felszámolása, mely 2002-ben az EU és az USA együttes nyomására történt meg, elsősorban az ott potenciálisan zajló pénzmosással kapcsolatos aggodalmak miatt. Ekkorra mintegy 1200 cég, illetve 500 bank települt be, és következésképp az offshore központ felszámolása nem érintette szerencsésen a parányi országot.[34] (Az aggodalmak persze, egyebek mellett a terrorizmus elleni háborúval összefüggésben, érthetők, ugyanakkor a világban hasonló pénzügyi központok, melyek reputációja nem mondható makulátlannak, tovább működhetnek: Lichtensteinben, Svájcban, Luxemburgban, a Man-szigeten, a brit Csatorna-szigeteken, vagy a brit tengerentúli terület Virgin-szigeteken, Kajmán-szigeteken, Turks és Caicos-szigeteken és Gibraltáron – hogy az „európai" példákról megemlékezzünk.)

Végezetül további jelentős negatív vonatkozása az EU politikájának, hogy Montenegró státusának elhúzódó rendezetlensége befektetőket tart távol. Ezzel kapcsolatban Montenegróban az általános várakozás az, hogy ha a népszavazás végre egyértelmű döntést hoz, és lezajlanak a 2006. őszi parlamenti választások is, az csakis kedvező változásokat hozhat a külföldi közvetlen tőkebefektetések (FDI) beáramlásában. A kérdés persze az, hogy az igenek aránya nem 50 és 55% közötti lesz-e végül. Ebben az esetben ugyanis a jelenlegi montenegrói kormány, ha hivatalban maradhat addig, három év elteltével valószínűleg ismét kísérletet tesz a függetlenség népszavazás általi elérésére; ebben az esetben tehát az EU által tető alá hozott belgrádi megállapodás szabályainak megfelelően marad a bizonytalanság.

Mindehhez hozzávehetjük az EU terveit az „európai uniós", azaz a schengeni övezetbe belépésre jogosító vízum díjának 35-ről 60 euróra emelésével kapcsolatban, ami a nyugat-balkáni országokat különösen kellemetlenül érinti (attól a pillanattól fogva, hogy hazánk is része lesz a schengeni övezetnek, így természetesen a szerbiai magyarokat is jelentősen sújthatja). Az Európai Unió bel- és igazságügyminiszterei francia javaslatra döntöttek a 2007. január 1-én hatályba lépő emelésről, elsősorban a vízumoknál is bevezetésre váró biometrikus azonosítójelek önköltséget növelő hatására hivatkozva. A döntést meghozó 2006. április 27-i tanácsülésen Magyarországnak mindössze annyit sikerült elérnie, hogy az osztrák elnökség és az Európai Bizottság képviselője informálisan elismerte „az európai perspektívát kapott" nyugat-balkáni országok speciális helyzetéből adódó problémák létét. Van továbbá ezen kívül ígéret arra vonatkozóan, hogy Franco Frattini, az EU „igazságügyért, szabadságért és

[32] Lásd James Pettifer: *Albania, FYROM and Kosova – Evolving States and the European Union.* Conflict Studies Research Center (The Defence Academy of the United Kingdom), 2002. október. URL: www.da.mod.uk/CSRC/documents/balkans/G116.

[33] Lásd *State may face legal action over cigarette-smuggling.* 2006. április 20. URL: www.unison.ie/business/ stories.php3?ca=191&si=1600657. (Letöltve: 2006. IV.27.)

[34] Az idézett számadatok forrása: Djuric, Dragan: Id. mű.

biztonságért" felelős biztosa tárgyalásokat folytat majd a nyugat-balkáni országokkal arról, hogyan lehetne elkerülni a vízumdíj emelkedését az esetükben.[35] Összegezve: a legfontosabb, amiért az EU-nak átgondoltabb politikára lenne szüksége Montenegró irányában, az, hogy az európai közösség Montenegróban lehetőséget kapott, hogy egy nyugat-balkáni mintaállam építésében vállaljon látványos, és igazán jelentős forrásokat nem igénylő közreműködést. E mintaállamiság pedig nagy jelentőséggel bírhat a szomszédos Koszovó jövőjének befolyásolása érdekében. Bármilyen módon is rendezik a későbbiekben a koszovói konfliktust, ott is kulcsfontosságú kérdés lesz a kisebbségek és a (helyi, albán) többségi társadalom megfelelő viszonyát biztosítani, illetve minden további fragmentációnak elejét venni. Koszovói és macedóniai albán politikusok jelentették ki több ízben az elmúlt időszakban, hogy amennyiben Koszovó létrejön, és ezt követően kísérlet történik valamiféle koszovói identitás kialakítására – még amennyiben sikeres is lesz az –, az új helyzetben megválaszolatlan marad a kérdés, hogy „mi lesz például a macedóniai albánok identitásával". Az identitások e leegyszerűsítő, kizárólagosságra törekvő szemléletével szemben kézenfekvően adódik a kérdés, miért ne lehetne egy (a macedóniai) Tetovóban élő albán az identitása alapján például „macedón állampolgárságú tetovói albán vízvezetékszerelő, nyugdíjas avagy taxisofőr". Egy montenegrói precedens a szomszédban azonban hatásosabb érv lehet. Éppen ezért kell segíteni azt, hogy a továbbiakban a montenegrói identitásválság ne mélyüljön tovább, illetve lehetőség szerint minél inkább oldódjon. A maga szükségszerűen nyílt, albán-albán, szerb-szerb, bosnyák-bosnyák és horvát-horvát határaival Montenegró a pozitív precedenst teremteni igyekvésnek ideális tárgya és alanya lehet.

Kérdés azonban az is, hogy az EU a jövőben képes lesz-e folyamatosan koherens és pozitív jelzéseket adni a nyugat-balkáni térség országai számára, és stabilan megmarad-e az előbb-utóbb mindenképpen bekövetkező további bővítések perspektívája. Egy önmagára figyelő, megbénult, integrálni képtelen EU, a „hatvan euró vízumdíjas" EU nem játszhatja el azt a stabilizáló szerepet, amire pedig az európai politikusok többsége ma hivatva érzi.

[35] Lásd: *Szerbia elkerüli az EU-vízumdíj emelését*. In *Népszabadság Online*, 2006. április 28. (Letöltve: 2006. IV. 28.) URL: http://www.nol.hu/cikk/402182/.

A snapshot of pre-referendum Montenegro (abstract)

by Péter Marton

In this study I present a sort of snapshot of Montenegrin-Serbian and Montenegrin-EU relations on the eve of the 2006 May referendum on Montenegro's fully independent international status. While outlining the past of these relationships with special regard to developments since the beginning of the first half of the 1990s, for readers reading this study already with the knowledge of post-referendum developments (as well as with knowledge of the referendum result itself), it may provide interesting contrast with insight into pre-referendum expectations concerning the future of Montenegro's external relations.

For gaining that sort of insight I benefited from having spent a month in Montenegro from mid-March, 2006, conducting there interviews together with a fellow doctoral student of mine, József Kovács. Using these interview sources in a mixture together with other, written sources, I analyse pre-referendum developments and on the basis of my findings point out possible past downsides as well as potential future downsides of EU policy towards Montenegro, while at the same time presenting some conclusions of my own regarding how EU policy towards Montenegro should be shaped in the future.

Basically I come to the conclusion that, should the EU be able to carefully influence Montenegrin-Serbian relations, maximising co-operation between the two sides on technical but politically important issues, Montenegro – whether or not she becomes a fully independent state – could in fact serve the EU's wider goals in the Western Balkans in the role of a citizens' state. In that role, with her necessarily open Serb-Serb, Bosniak-Bosniak, Albanian-Albanian and Croatian-Croatian borders, she could provide the basis for the stimulation of positive demonstration effects for neighbouring countries, including a potential new state such as Kosovo.

The author is a PhD student at the Department of International Relations, Corvinus University of Budapest.